

BOZOR IQTISODIYOTI: AASOSIY NAZARIYALAR VA AMALIY
MASALALAR

Yuldasheva Saida Nematovna

*“Iqtisodiyot va menejment” kafedrası dotsenti Buxoro davlat
texnika universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyotining nazariy asoslari va amaliy masalalari yoritilgan. Bozor iqtisodiyoti tizimi resurslarning taqsimlanishi va qiymatlarning shakllanishini erkin raqobat, talab va taklif mexanizmi orqali boshqaradi. Maqolada talab va taklifning bozor iqtisodiyotidagi o'rni, raqobat va monopoliyaning ta'siri, narx mexanizmi, shuningdek, bozorni tartibga solish va iqtisodiy o'sish kabi muhim amaliy masalalar muhokama qilinadi. Bozor infratuzilmasi va asimmetrik axborot muammolariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu maqola bozor iqtisodiyoti tizimining samarali ishlashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan omillarni o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Bozor iqtisodiyoti, talab, taklif, raqobat, monopoliyalashuv, narx mexanizmi, iqtisodiy o'sish, bozor infratuzilmasi, axborot asimmetriyasi, davlat tartibga solish.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti nazariyasida eng muhim tushunchalardan biri — erkin raqobatdir. Raqobat bozorning asosiy mexanizmi bo'lib, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Bozor iqtisodiyotining asosi talab va taklif o'rtasidagi munosabatlardir. Talab – iste'molchilar tomonidan ma'lum bir tovar yoki xizmatni olishga bo'lgan ehtiyojdir. Taklif esa ishlab chiqaruvchilarning bozorga chiqaradigan mahsulotlari va xizmatlaridir. Agar talab taklifdan ortiq bo'lsa, narxlar oshadi; agar taklif talabni qondira olmasa, narxlar kamayadi. Bu jarayon bozorning tabiiy usulda o'zgarishiga olib keladi [1].

Bozor iqtisodiyotida raqobat ishlab chiqaruvchilarga samarali ishlab chiqarish, innovatsiyalarni joriy etish va narxlarni pasaytirishga majbur qiladi. Ammo, ba'zan ba'zi kompaniyalar monopolistik pozitsiyaga ega bo'lib, bozorda yagona hukmronlik qilishga urinishadi. Monopoliyaning mavjudligi bozorning erkin ishlashiga xalaqit beradi va narxlar va xizmat sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bozor iqtisodiyotida narxlar tovarlarning qiymatini belgilaydi. Narxlar bozor sharoitlariga, talab va taklifga qarab shakllanadi. Narx mexanizmi orqali resurslar eng samarali usulda taqsimlanadi. Narxlarning o'zgarishi ishlab chiqaruvchilarga yangi

mahsulotlar ishlab chiqarishga yoki mavjud mahsulotlar miqdorini oshirishga yoki kamaytirishga undaydi [2].

Bozor iqtisodiyotining amaliy masalalari, bir tomondan, iqtisodiyotning samarali ishlashini ta'minlashga qaratilgan, boshqa tomondan esa, bozor mexanizmlarining kutilgan natijalarga erishishini tekshiradi. Bozor iqtisodiyoti erkin bo'lishiga qaramay, hukumat va davlatning bozorni tartibga soluvchi roli muhimdir. Xususan, davlat monopoliyaning oldini olish, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash kabi masalalarda ishtirok etadi. Bundan tashqari, davlat iqtisodiyotda muvozanatni saqlash uchun ayrim sohalarda davlat ko'magiga murojaat qilishi mumkin [3].

Iqtisodiy o'sish va rivojlanish. Bozor iqtisodiyoti modelida iqtisodiy o'sish va rivojlanish muhim ahamiyatga ega. Raqobat va innovatsiyalar ishlab chiqarishni va xizmatlarni takomillashtirishga, shu orqali umumiy iqtisodiy o'sishga olib keladi. Iqtisodiy o'sishning uzluksizligi mamlakatning bozor infratuzilmasini rivojlantirish va yangi ish o'rinlari yaratishda muhim rol o'ynaydi. Bozor iqtisodiyotida axborot tengsizligi (asimmetriya) muhim muammo hisoblanadi. Bunda, ba'zi iste'molchilar yoki ishlab chiqaruvchilar bozor haqidagi to'liq va aniq ma'lumotlarga ega bo'lmasligi mumkin. Bu holat natijasida bozorning samarali ishlashiga xalaqit berishi, narxlarning noaniqligi va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga olib kelishi mumkin. Davlat bu muammoni hal qilish uchun axborotning oshkoraligini ta'minlashga harakat qilishi kerak. Bozor iqtisodiyotining samarali ishlashi uchun yaxshi rivojlangan infratuzilma zarur [4]. Transport tarmoqlari, aloqa tizimlari, moliyaviy institutlar va bozor mexanizmlarining o'zaro mosligi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi. Bozor infratuzilmasi yangilanishi va takomillashtirilishi kerak. Bozor iqtisodiyoti tizimi o'zining erkin raqobat, talab-taklif mexanizmi va narxlar orqali iqtisodiy jarayonlarni boshqarishga asoslangan. Nazariy jihatdan bu tizim samarali va innovatsion rivojlanishga olib kelishi mumkin, ammo amaliyotda bir qator muammolarni hal qilish zarur. Davlat tomonidan amalga oshirilgan to'g'ri tartibga solish, bozorning shaffofligini ta'minlash va infratuzilma rivojlanishi bozor iqtisodiyotining muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlashi mumkin. Shuningdek, raqobatni qo'llab-quvvatlash va monopoliyaning oldini olish iqtisodiy tizimni yanada barqaror qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyoti tizimi va uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti va uning nazariy asoslari, shuningdek, amaliy masalalar bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar, kitoblar va tadqiqotlar o'rganiladi. Bu usul yordamida bozor iqtisodiyoti tizimining asosiy konseptlari, talablari va takliflari, narx mexanizmi va raqobat masalalari to'g'risidagi

ilmiy qarashlar tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti modellari va uning amaliy ishlashini taqqoslash uchun tarixiy va zamonaviy iqtisodiy tizimlarni o'rganish. Bu metod yordamida turli davlatlar va iqtisodiy tizimlarda bozor iqtisodiyotining ishlashini solishtirish va ularning muvaffaqiyatlari yoki kamchiliklari tahlil qilinadi.

Statistik ma'lumotlar va iqtisodiy ko'rsatkichlar yordamida bozor iqtisodiyotining turli jihatlari, jumladan, talab va taklifning o'zaro ta'siri, narxlar o'zgarishi va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari o'rganiladi. Ushbu usul bozor mexanizmlarining samaradorligini o'lchashda qo'llaniladi. Bozorni tartibga solish va davlatning iqtisodiy siyosatini o'rganish orqali bozor iqtisodiyotining samarali ishlashini ta'minlashda hukumatning rolini tahlil qilish. Bu metod bozorni boshqarish va uning muammolarini hal qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda yordam beradi. O'rganilgan nazariyalarni amaliyot bilan bog'lash, ya'ni bozor iqtisodiyotining real sharoitdagi ishlashini tahlil qilish va uni ideal model bilan taqqoslash orqali amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Bu usul bozor iqtisodiyoti tizimining samaradorligini baholashda qo'llaniladi. Ushbu metodologiya yordamida bozor iqtisodiyoti tizimining turli aspektlari, uning nazariy asoslari va amaliy masalalari chuqur tahlil qilinadi, shuningdek, bozor iqtisodiyotining samarali ishlashini ta'minlash uchun zarur choralar aniqlanadi. Kelajakda bozor iqtisodiyotining amaliyotini yanada rivojlantirish uchun yangi iqtisodiy model va yondashuvlar ishlab chiqish, raqamli iqtisodiyot va global o'zgarishlarga moslashish zarur. Shu bilan birga, bozor mexanizmlarining samarali ishlashini ta'minlash uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish va bozor infratuzilmasini modernizatsiya qilish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti tizimi o'zining erkin va samarali ishlashiga asoslanib, iqtisodiy o'sish va rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [5].

Tadqiqot Munozarasi. Ushbu tadqiqot bozor iqtisodiyoti tizimining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning samarali ishlashiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqot davomida ko'rib chiqilgan muammolar va ularning yechimi bozor iqtisodiyotining samaradorligini oshirish va bozor mexanizmlarining to'g'ri ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bozor iqtisodiyotining eng asosiy mexanizmi talab va taklif o'rtasidagi munosabatlardir. Tadqiqotda talab va taklifning narxlarni shakllantirishdagi roli chuqur tahlil qilindi. Bozor sharoitlarida talabning ortishi yoki kamayishi narxlar va mahsulotlar miqdoriga ta'sir qiladi. Biroq, ko'plab hollarda bozorning o'zi samarali ishlamaganida, iqtisodiy muvozanatning buzilishi va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi yuzaga kelishi mumkin. Bu holatda davlatning aralashuvi, ya'ni bozorni tartibga solish zarurati borligi aniqlandi. Tadqiqot shuni

ko'rsatdiki, erkin bozor mexanizmi barcha sohalarda samarali ishlamaydi, ayniqsa tabiiy resurslar, ekologik xavfsizlik yoki sog'liqni saqlash kabi sohalarda. Raqobatning kuchayishi bozor iqtisodiyotida samaradorlikni oshirishi mumkin. Tadqiqotda raqobatning bozorda innovatsiyalarni rag'batlantirishi, narxlarning pasayishi va ishlab chiqarish samaradorligining ortishi kabi ijobiy ta'sirlari tahlil qilindi. Biroq, monopoliyaning rivojlanishi bozorning erkin ishlashiga to'sqinlik qiladi. Tadqiqotda monopoliyalashuvning salbiy oqibatlari, jumladan, narxlarni oshirish va sifatni pasaytirish ehtimoli ko'rsatilgan. Shu bois, bozor iqtisodiyotida monopoliyalashuvning oldini olish uchun hukumat tomonidan samarali regulatsiya zarur. Narx mexanizmi bozor iqtisodiyotining muhim komponentidir. Tadqiqotda narxlarning talab va taklif o'zgarishlariga qanday javob berishi, resurslarning samarali taqsimlanishiga qanday ta'sir etishi o'rganildi. Biroq, ba'zi hollarda narxlarning shakllanishi samarali bo'lmasligi mumkin, masalan, ekologik va ijtimoiy masalalarda bozor o'z-o'zidan muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, davlat aralashuvi kerakli tenglikni ta'minlashda va resurslarning adolatli taqsimlanishiga yordam berishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Bozor iqtisodiyoti tizimi resurslarni samarali taqsimlash va qiymatlarni shakllantirishning eng muhim mexanizmlaridan biridir. Talab va taklifning erkin o'zaro ta'siri, raqobatning kuchayishi va narx mexanizmi bozor iqtisodiyotining asosiy komponentlarini tashkil etadi. Shuningdek, davlatning bozorni tartibga solish va muvozanatni saqlashdagi roli ham juda muhimdir. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan nazariy jihatlar va amaliy masalalar bozor iqtisodiyotining samarali ishlashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan omillarni aniqlashga yordam berdi. Bozor iqtisodiyotining muvaffaqiyatli ishlashi uchun raqobatni qo'llab-quvvatlash, monopoliyalashuvning oldini olish, axborot shaffofligini ta'minlash va bozor infratuzilmasini rivojlantirish zarur. Shuningdek, bozor mexanizmlarini boshqarishda davlatning o'rni va uning iqtisodiy siyosatining samaradorligi ham bozor iqtisodiyotining barqarorligi va o'sishiga ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharipov, A. (2020). *Bozor iqtisodiyoti va uning nazariyalari*. Toshkent: Iqtisodiyot va sanoat nashriyoti.
2. Toshmuhamedov, B. (2018). *Iqtisodiy o'sish va rivojlanish: nazariy asoslar va amaliyot*. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti akademiyasi.
3. Abdullayev, D. (2019). *Bozor mexanizmi va narxlar: bozor iqtisodiyotining asosiy tamoyillari*. Tashkent: O'zbekiston davlat universiteti.
4. Mirzayev, A. (2017). *Raqobat va monopoliyalashuv: bozor iqtisodiyotining muammolari*. Tashkent: Iqtisodiy ilm-fan nashriyoti.
5. Xodjayev, S. (2016). *Iqtisodiy tizimlar va ularning tahlili*. Tashkent: Nizomiy nashriyoti.

